

УЛОГА ГЛАВНОГ АРХИВСКОГ САВЕТА ФНРЈ И САВЕТА АКАДЕМИЈА НАУКА ФНРЈ У ОРГАНИЗОВАЊУ ИСТРАЖИВАЊА И МИКРОФИЛМОВАЊА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ ЗА ИСТОРИЈУ ЈУГОСЛОВЕНСКИХ НАРОДА У СТРАНИМ АРХИВИМА

448

„Данашње наше друштвене потребе и идејна кретања у нашем друштву захтевају и од наших друштава и Савеза смишљен и упоран рад против појава запаржености и затворености у нашим архивима, против безидејности и идејног застрањивања у нашем раду, јер архиви нису никакав мртвотел, поред којег тече живот.“²

Апстракт: Рад је посвећен улози Главног архивског савета ФНРЈ, Савеза друштава архивских радника Југославије и Савета академија наука и уметности СФРЈ у организовању истраживања у страним архивима, микрофилмовања истражене архивске грађе о југословенским народима и њеног објављивања као крајњег циља. Приликом писања овог рада коришћена је архивска грађа похрањена у Архиву Југославије: Савета академија наука и уметности СФРЈ, Савета за науку и културу Владе ФНРЈ, Савезног секретаријата за образовање и културу и Савезног извршног већа.

Кључне речи: истраживање архивске грађе, микрофилмовање, Главни архивски савет, Савет академија наука и уметности, Савез архивских радника

Упоредо са изградњом социјализма у Југославији и обнове ратом разорене земље, текла је и обнова науке, која је била подређена идејно-политичким циљевима нове, револуционарне власти. Изградња југословенске државе и друштва, на темељима марксизма-лењинизма, захтевала је један другачији приступ југословенске историографије и историчара у односу на међуратну историографију. Од историчара се захтевало примењивање марксистичких метода како би се унапредио научно-истраживачки рад на пољу историје југословенских народа коришћењем архивске грађе. Архивска служба у Југославији, стање архивске грађе и кадрова, архивска мрежа и архивско законодавство нису били у складу са потребама савремене историографије. Често се истицало да југословенска архивска служба није имала традицију и искуство, да у међуратној Југославији није препознат њен културни значај и да је из тих разлога била потцењивана и неразвијена, што не одговара истини. Недовољно развијена свест о важности писаног документа, пожари, поплаве, ратна

¹ виши архивист, vida.e1986@gmail.com

² Божо Маџар, директор Архива Босне и Херцеговине (1966–1982)

дејства и поступање непријатеља према архивској грађи југословенске провенијенције утицали су на то да се државни органи више ангажују по питању заштите архивске грађе.

Након завршетка Првог светског рата органи централне управе имали су задатак да прикупе архивску грађу расуту у земљи приликом евакуације у тешким ратним условима и поврате оно што су непријатељи насилно и бесправно отуђили и однели. Министарство иностраних дела преузело је иницијативу за реституцију архивске грађе и проучавање извора за историју Јужних Словена.³ У ту сврху, приступило се активнијем и организованијем раду на истраживању архивске грађе у страним архивима. Српска краљевска академија (СКА) образовала је посебну „комисију за исписивање архивске грађе за историју Србије 19. века из страних архива и од приватних људи“⁴, односно Комисију за архивална питања, чији је задатак био да састави списак архивске грађе, музејских експоната, јавних и приватних збирки. У циљу прикупљања информација о томе која је то грађа коју је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца требало да потражује од Аустрије и Мађарске, комисија је првенствено требало да започне истраживање у бечким архивима.⁵ Поред бечких, за историју југословенских народа значајни су били и угарски и турски архиви, у којима су такође обављана истраживања. Поменућемо истраживања Владимира Ћоровића, Драже Павловића, Алексе Ивића, Васиља Поповића, Душана Пантелића у бечким, Алексе Ивића у угарским и Станоја Станојевића, Фехима Барјактаревића, Глише Елезовића и Бранислава Ђурђева у цариградским архивима.

Према мишљењу Виктора Новака, у међуратном периоду за развој југословенске историографије најзаслужније су биле Српска краљевска академија и Југославенска академија знаности и умјетности (ЈАЗУ), али се његова замера односила на то што је историографија „била у одразу тадашњих друштвених и политичких прилика, које су штитиле општу буржоаску идеологију“ и да је требало „извршити преко потребну преоријентацију према материјалистичкој доктрини“, односно на катедре универзитета и у академије допустити уплив „дијалектичког и историјског материјализма Маркса–Енгелса–Лењина–Стаљина“.⁶ Такође, требало је извршити ревизију дотадашњих „интерпретација великог броја разноврсних догађаја у прошлости југословенских народа“ и организовати планско проналажење историјске грађе и њено систематско и критичко изучавање.⁷ Историчар Јован Марјановић поставио је и питање периодизације историје и да ли је могуће радити на обради најновије, односно „модерне“ и „савремене“ науке.⁸

Један од главних проблема проучавања новије националне историје било је питање доступности архивске грађе као историјског извора за овај период. У

³ Срђан Мићић, *О проблемима истраживања југословенских стручних делегација у архивима Беча и Цариграда*, Архив, Београд 2012.

⁴ Радмила Поповић–Петковић, *Постанак и развој архивистике у Србији и Македонији*, Београд 1972.

⁵ Срђан Мићић, *О проблемима истраживања југословенских стручних делегација у архивима Беча и Цариграда*, Архив, Београд 2012.

⁶ Ђорђе Станковић, Љубодраг Димић, *Историографија под назором II*, Београд 1996.

⁷ Исто

⁸ Исто

складу са тим проблемом, у обнови науке након Другог светског рата јавила се и потреба за решавањем архивског питања у Југославији. Страдање и уништавање архивске грађе током Другог светског рата, њено пропадање и често неодговорно уништавање у првим послератним годинама, били су повод да Влада Федеративне Народне Републике Југославије (ФНРЈ) донесе *Наредбу о забрани уништавања архивске грађе без претходног одобрења надлежних државних архива*, а *Општим законом о државним архивима (1950)* целокупан историјско-архивски материјал на југословенској територији стављен је под нарочиту заштиту државе, у циљу очувања и научног истраживања. Истим законом предвиђено је и оснивање Главног архивског савета ФНРЈ (ГАС ФНРЈ) и републичких архивских савета као стручних саветодавних тела, чији је задатак био да проучавају теоријска, методолошка и организациона питања из области архивистике. Организовање архивске службе и развој југословенске архивистике након Другог светског рата, као и потребе научних радника и шире јавности за проучавањем националне историје југословенских народа чија се грађа, велики делом, налазила у Бечу, Венецији, Истанбулу, Риму и Будимпешти, ујединили су архивска стручна тела, научне установе и републичке савете за просвету, науку и културу у заједничкој иницијативи да се организују систематско истраживање и микрофилмовање архивске грађе у вези са историјом југословенских народа, а која се чувала у страним архивима. Идеју Фрање Рачког, Ђуре Даничића и Ватрослава Јагића (с краја 19. века) о свеобухватном истраживању архивске грађе, која се налазила ван граница југословенских земаља, настојали су да реализују Савет академија наука и уметности ФНРЈ⁹, Главни архивски савет ФНРЈ, Савез архивских радника ФНРЈ¹⁰ и Државни архив ФНРЈ (Архив Југославије), великим напорима еминентних југословенских архивских и научних радника.

ОСНИВАЊЕ ГЛАВНОГ АРХИВСКОГ САВЕТА ФНРЈ И ЊЕГОВА УЛОГА У ОРГАНИЗОВАЊУ ИСТРАЖИВАЊА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ПРОВЕНИЈЕНЦИЈЕ

Оснивачки акт ГАС-а ФНРЈ била је *Уредба о Главном архивског савету* од 13. септембра 1950. године.¹¹ Основан је као саветодавни и стручни орган Савета за науку и културу Владе ФНРЈ и био је надлежан да даје мишљење о научно-теоријским, методолошким и организационим питањима из области архивистике и

⁹ Савет академија наука и уметности СФРЈ основан је 1960. године као Савет академија наука и уметности ФНРЈ, договором три југословенске академије наука и уметности: Српске академије наука (САН), Југословенске академије знаности и умјетности (ЈАЗУ) и Словеначке академије наука и уметности (САЗУ) и наставио је рад раније формираног Академијског савета ФНРЈ који је основан 1948. године. У Савет академија наука и уметности СФРЈ преименован је 1964. године. У раду ћемо користити првобитни назив, будући да рад обухвата период од 1950. до 1964. године.

¹⁰ Основан је као Савез архивских радника ФНРЈ али је свој рад завршио као Савез друштва архивских радника Југославије (1953–1990). У раду ћемо користити првобитни назив, будући да рад обухвата период од 1950. до 1964. године.

¹¹ На основу члана 78, става 2 Устава ФНРЈ, у вези са чланом 4 Општег закона о државним архивима, Влада ФНРЈ је на предлог Савета за науку и културу донела Уредбу о Главном архивском савету. *Службени лист ФНРЈ*, бр. 54/50.

архивске делатности и рада државних архива (предаја, прикупљање, одабирање, класификовање, систематизација, заштита, чување и објављивање архивске грађе, израда наставних планова, програма и упутстава за едукацију стручних архивских кадрова и архивистичке литературе).¹²

Током прве фазе постојања¹³, ГАС ФНРЈ¹⁴ је одржао пет састанака на којима се дискутовало о главним проблемима у југословенским архивима. Предлагане су мере за систематско сређивање архивске грађе и унапређивање архивске службе у ФНРЈ и доношени закључци на основу којих је требало решавати главна и најхитнија питања из области архивске делатности и архивске службе. Такви закључци достављани су Савету за науку и културу Владе ФНРЈ и републичким министарствима за науку и културу на разматрање, проучавање и реализацију.

Једна од одлука ГАС ФНРЈ са првог заседања била је да се приступи систематском истраживању и публикавању архивске грађе о југословенским народима у 19. и 20. веку која се чувала у страним архивима, будући да није било планског публикавања архивске грађе за проучавање историје југословенских народа.¹⁵ Ова иницијатива потекла је са идејом да се југословенски архивски фонд, девастиран у ратним условима, допуни сродним архивским материјалом који се чувао у страним архивима а који је био изузетно значајан за проучавање политичке, економске и културне историје југословенских народа. Стога се предлог ГАС-а ФНРЈ о истраживању и микрофилмовању архивске грађе југословенске провенијенције у страним архивима заснивао на становишту заштите архивске грађе и допуне југословен-

¹² ГАС ФНРЈ чинили су по један представник из сваког републичког архивског савета, један представник Председништва Владе ФНРЈ, директор Државног архива ФНРЈ и 3 до 5 истакнутих стручњака архивиста, односно историчара. Чланове Главног архивског савета именовала је Влада ФНРЈ, а на предлог председника Савета за науку и културу Владе ФНРЈ. Председника ГАС-а ФНРЈ бирали су чланови између себе, на редовном састанку и његов мандат је трајао годину дана. Поред редовних састанака, који су се одржавали на сваких шест месеци, по потреби су се одржавали и ванредни састанци, а време, место и дневни ред одређивао је председник Савета за науку и културу Владе ФНРЈ. На првом редовном састанку Главног архивског савета формиран је стални Секретаријат, чији је задатак био да извршава одлуке ГАС-а ФНРЈ. Секретара је бирао председник Савета за науку и културу Владе ФНРЈ. Први састав чланова ГАС-а чинили су др Федор Базала, начелник Правно-организационог одељења Председништва Владе ФНРЈ, др Никола Шкерковић, управник Државне архиве у Београду, др Фердо Хауптман, архивиста Државног архива у Загребу, Жоже Мачек, директор Осредњег државног архива у Котору, др Јорјо Тадић, професор Универзитета у Београду и Миладин Милутиновић, референт Министарства иностраних послова. Архив Југославије (АЈ), Савет за науку и културу ФНРЈ (317), фасцикла 132, јединице описа 29 и 30 (у даљем тексту АЈ, 317–132–29 и АЈ, 317–132–30)

¹³ ГАС ФНРЈ био је активан и периоду од 1950. до 1953. године када је привремено угашен, а његове надлежности преузео Савез архивских радника ФНРЈ. Своју активност обновио је 1956. и постојао је до 1964. године, када је коначно угашен, а његове функције и надлежности преузео новоосновани Архивски савет Југославије при Архиву Југославије.

¹⁴ У даљем тексту користиће се скраћеница ГАС ФНРЈ.

¹⁵ АЈ, 317–132–29; АЈ, 317–132–30

ског архивског фонда. За израду тог плана било је предвиђено формирање комисије под руководством чланова ГАС-а ФНРЈ др Јорја Тадића, професора универзитета, и Јована Марјановића, историчара и професора на Вишој партијској школи „Ђуро Ђаковић“. Савет за науку и културу Владе ФНРЈ прихватио је овај закључак и предложио ГАС-у ФНРЈ да изради предлог који материјал треба истраживати и који научни радници треба да врше то истраживање. Најмање је била позната грађа која се чувала у Цариградском архиву, па је самим тим период османске владавине на овим просторима био најмање познат и обрађен. ГАС ФНРЈ је прихватио предлог професора Бранислава Ђурђева¹⁶ да се у току 1951. године у Цариградски архив упуте три стручњака, на период од два месеца, али је предложио да се тај одлазак организује у виду размене и да се у Југославију позову три стручњака из Турске. Тим поводом Ђурђев је у часопису *Архивист* објавио чланак „Како треба започети рад у Цариградском архиву“ у којем је представио прва истраживања турске архивске грађе која су након одлуке СКА из 1936. године обављена под руководством професора Станоја Станојевића. Резултат тог истраживања били су чланак у *Политици* и стручни чланак у *Југословенском историјском часопису* у којима је Станојевић обавестио стручну и ширу јавност да у Цариградском архиву нема докумената старијих од половине 16. века, да архив није сређен и да дуго неће бити оспособљен за научноистраживачки рад, те да рад комисије није донео никакве резултате. Супротно Станојевићевом било је мишљење другог члана те комисије, Глише Елезовића, који је тврдио да је комисија постигла резултате али да је југословенска стручна јавност о томе „врло мало обавештена“.¹⁷ Ђурђев је сматрао да је СКА направила велики пропуст што није објавила извештај о раду комисије, јер је он током 1938. године истраживао у Цариградском архиву и открио да тамо постоје документа у вези са историјом југословенских народа из друге половине 15. века.

Мишљење Бранислава Ђурђева било је да се одреди полазна основа истраживања, у складу са потребама југословенске историјске науке, имајући у виду да Цариградски архив у том тренутку није био потпуно сређен нити је то могао бити са становишта онога што је југословенској архивистици и историографији требало. Његов предлог био је да приоритет у истраживању буду одређене теме које би објасниле како је дошло до јачања отпора османској власти у југословенским земљама и појаве устанка: положај југословенских народа под османском владавином, утицај османске владавине на развитак југословенских народа, промене у османској феудалној држави које су се одразиле и на положај југословенских народа, а самим тим и условиле устанак против османске феудалне државе. За проучавање ових теме било је неопходно истражити дефтере Дивана, од најстаријих па до дефтера из 19. века, првенствено као извора за политичку историју, а потом приступити истраживању катастарских дивана као извора за економску и правну историју.¹⁸

¹⁶ Бранислав Ђурђев (1908–1993), југословенски историчар, академик, редовни професор и декан Филозофског факултета у Сарајеву, директор Оријенталног института, оснивач и председник Историјског друштва БиХ.

¹⁷ Бранислав Ђурђев, *Како треба започети рад у Цариградском архиву*, *Архивист*, Београд 1952.

¹⁸ АЈ, 317–132–29; АЈ, 317–132–30

Уважавајући сугестије Бранислава Ђурђева, одлучено је да он посети турске архиве. Истраживање је обављено у периоду од 23. септембра до 20. октобра 1951. године. Ђурђев је евидентирао све канунаме за БиХ и констатовао да им недостаје допуна једном канунамом чији се рукопис налази у Паризу како би Оријентални институт приступио публиковању прве свеске збирке турских извора за историју југословенских земаља. Такође је евидентирао дефтере за Скадарски и Дукађински санџак, Прилеп и околину, као и за вилајет Браничево. Поред научноистраживачког рада, Ђурђев је успоставио контакт са турским научним радницима и државним органима како би припремио терен за систематски рад већег тима научних радника током 1952. године.

УЛОГА САВЕТА АКАДЕМИЈА НАУКА ФНРЈ У ОРГАНИЗОВАЊУ ИСТРАЖИВАЊА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ О ЈУГОСЛОВЕНСКИМ НАРОДИМА

453

Паралелно са иницијативом ГАС-а ФНРЈ да се приступи организовању свеобухватног истраживања архивске грађе у страним архивима потекла је и иницијатива једне научне установе (Савета академија наука и уметности), али се она темељила на становишту научноистраживачког рада и била је у складу са идејно-политичким циљевима револуционарне власти о изградњи социјалистичке државе и друштва. У тој изградњи историчарима је дат задатак да се посвете обради проблема економско-друштвеног развика и да се у југословенској историографији, кроз будуће научне радове, елиминише „идеалистичко“ и „реакционарно“ тумачење историчара Слободана Јовановића и Владимира Ђоровића, које је, како се сматрало, довело до националног и социјалног раздвајања и сукоба југословенских народа. Имајући у виду каква је била судбина архивске грађе током Првог и Другог светског рата када су многе архиве заувек уништене, стање у којем се сачувана грађа налазила, потреба да се олакша научноистраживачки рад (јер се ниједно важније питање из националне историје није могло обрађивати без претходног истраживања у страним архивима) и чињеница да је постојала уска повезаност архивске грађе која се чувала у југословенским архивима са архивском грађом која се чувала у страним архивима, тај истраживачки задатак имао је, као један од циљева, употпуњавање југословенског архивског фонда.

На предлог еминентних научних установа и појединих научних радника Савет академије наука ФНРЈ дискутовао је на свом VIII заседању о питању организовања микрофилмовања архивске грађе о југословенским народима која се чува у Бечу, Венецији, Цариграду и Риму. Донета је одлука да се сазове интеракадемијски састанак стручњака који би одредио упутства за даљи рад. У том циљу Савет академије наука обратио се југословенским академијама наука и републичким саветима за просвету, науку и културу да предложе стручњаке који ће присуствовати том састанку. Филозофски факултет у Сарајеву предложио је професора Бранислава Ђурђева, директора Оријенталног института у Сарајеву. Предлог Министарства за просвету, науку и културу НР Македоније били су Димче Стојанов Мире, председник Народног собрања, и Љубен Лапе, члан Савета Државног архива и доцент Филозофског факултета. Председништво САН-а је за представнике одредило своје дописне чланове Јорја Тадића, Виктора Новака и Илију Синдика, ЈАЗУ је предло-

жила академика Гргу Новака и дописног члана Васу Богданова, а САЗУ академике Милка Коса и Франца Стелеа. Научно друштво НР Црне Горе за свог представника именовало је др Јевта Миловића, руководиоца Архивског одељења Историјског института НР Црне Горе.¹⁹

Припремајући се за интеракадемијски састанак Виктор Новак је упутио допис Академијском савету у којем је изнео предлоге о томе како треба приступити организовању истраживања: да се у часопису *Архивист* отвори стална рубрика под називом „Архивска грађа о нашим земљама и народима у страним архивима“ у којој би југословенски историчари извештавали о томе у којим архивима се налази архивска грађа за проучавање историје југословенских народа и да нека научна установа преузме бригу о организовању истраживања и прикупљању библиографских података. Предвиђено је да то буде Државни архив ФНРЈ (Архив Југославије), да се у њему организује посебно одељење које би руководило свим питањима у вези са архивском грађом о југословенским народима и земљама и рубриком у часопису *Архивист*, да сачини картотеку на основу прикупљене грађе и да је у препису достави свим републичким архивима. На основу прикупљене грађе вршио би се избор за микрофилмовање. Сваки микрофилм би требало умножити у седам примерака, тако да један остане у Државном архиву ФНРЈ а остали да се предају републичким архивима како би што више научних радника имало могућност да користи микрофилмовани материјал.

454

Мишљење Виктора Новака било је да би већ током 1952. године требало организовати истраживања и микрофилмовање архивске грађе и у ту сврху послати по једног истраживача у Беч, Рим, на Свету Гору и у Истанбул. Задатак истраживача био би да истраже услове и могућности за микрофилмовање, а Академијски савет да се обрати аташеима за културу при југословенским дипломатско-конзуларним представништвима за преузимање руководства и надзора над техничким извођењем радова око микрофилмовања.

Имајући у виду значај овог задатка, Виктор Новак је предложио да се размотри идеја да се у Аустрији, Италији, Грчкој и Турској оснују научне установе које би се бавиле стручним аспектом овог задатка. Указао је на сложеност и обимност ових послова и на недостатак стручног кадра и апеловао на Академијски савет да за овај посао укључи већи број стручних и научних радника. Такође је предложио и оснивање једне палеографско-архивистичке школе.²⁰

Заједно са представницима САН-а и ГАС-а ФНРЈ Академијски савет је разрадио дневни ред за интеракадемијски састанак који је требало да се одржи крајем новембра 1951. године. Упућена је сугестија представницима установа да за прву тачку дневног реда припреме реферате са подацима о значају појединих страних архива за историју југословенских народа, о карактеру њихове грађе, њеном досадашњем коришћењу и израде перспективне планове о даљем истраживању. За другу тачку дневног реда требало је припремити предлоге о начину прикупљања архивске грађе и повременом или сталном упућивању научних радника у архиве у иностранству. За трећу тачку, која је уједно била предлог ГАС-а ФНРЈ и одно-

¹⁹ АЈ, Савет академија наука и уметности СФРЈ (55)–37 (у даљем тексту АЈ, 55–37)

²⁰ АЈ, 55–37

сила се на формирање комисије стручњака која ће израдити план за систематско објављивање грађе из новије југословенске историје, дата је сугестија делегатима да изнесу своје предлоге о којим догађајима, личностима и покретима из новије историје треба прикупити архивску грађу и објавити је. У вези са том сугестијом Академијском савету обратио се председник Научног друштва НР Црне Горе Јагош Јовановић и упознао га са потребама црногорске научне заједнице. Истакао је да за историју Црне Горе у самој републици има веома мало архивске грађе, нарочито за период до 19. века и да се најбогатија архивска грађа за историју Црне Горе налази у Истанбулу, Венецији, Бечу, Лењинграду (Санкт Петербургу) и Паризу. Упутио је Академијски савет у резултате свог истраживања обављеног у Државном архиву у Риму, где је евидентирао 70 фасцикли са ознаком *Монтенегрина*, које су обухватале период 18. и 19. века. Предложио је да би за НР Црну Гору било најкорисније да се микрофилмовање архивске грађе започне у Цариградском архиву и да се микрофилмује грађа која се односи на период од 16. до 18. века, а потом да се микрофилмовање обави у Бечу за период 19. и почетак 20. века, закључно са Првим светским ратом. Његова препорука била је да се микрофилмује и архивска грађа у Млетачком архиву која се односила на период 16. и 17. века јер је за та два века Црна Гора имала најмање података. Будући да НР Црна Гора није могла да испуни техничке услове за микрофилмовање архивске грађе у свим наведеним архивима, Јовановић је предложио да се један црногорски истраживач пошаље у Беч, а да у осталим архивима истраживање и микрофилмовање обаве српски историчари.

Истим поводом Љубен Лапе упутио је кратак реферат Академијском савету, поздрављајући његову иницијативу за микрофилмовање и публикавање архивске грађе која доприноси свеобухватнијем истраживању економске, политичке и културне историје југословенских народа, нарочито македонског, о чијој се историји мало знало у односу на друге народе. Указујући на војно-стратешки положај Македоније који је и одредио њену историју, обележену политичким и економским аспирацијама западних и источних европских држава, нарочито у 19. и 20. веку, Лапе је указао на значај дипломатске преписке западних и Македонији суседних држава које су у Македонији имале своја дипломатско-конзуларна представништва, а која се чувала у архивима у Паризу, Лондону, Бечу, Венецији, Атини, Цариграду, Софији, Москви и Будимпешти. За историју македонског народа најзначајнији су турски и грчки државни архиви, Архив Васељенске патријаршије у Цариграду и Архив Бугарске егзархије у Софији, у којима се чува грађа неопходна за проучавање борбе македонског народа за ослобођење од османске власти. Македонија није могла да дође у посед архиве ВМРО-а коју су Бугари однели у Софију. Истакао је да до тада ниједан научни радник из НР Македоније није обавио истраживање у страним архивима.²¹

²¹ Исто

ЗАЈЕДНИЧКИ РАД ГЛАВНОГ АРХИВСКОГ САВЕТА ФНРЈ И САВЕТА АКАДЕМИЈА НАУКА ФНРЈ НА ИСТРАЖИВАЊУ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ О ЈУГОСЛОВЕНСКИМ НАРОДИМА

456

У периоду од 3. до 4. јануара 1952. године одржано је Треће заседање ГАС-а ФНРЈ. На састанку је одлучено да се формира комисија која ће руководити пословима у вези са истраживањем и микрофилмовањем архивске грађе а коју би чинили научни радници изабрани од чланова ГАС-а ФНРЈ и Академијског савета. Изабрани су Душан Пантелић, Милко Кос, Грга Новак, Виктор Новак, Бранислав Ђурђев, Љубен Лапе и Јевто Миловић. Предвиђено је и да се организује истраживање у Грчкој, Турској, Аустрији и Италији, уз помоћ југословенских дипломатских представништава у тим земљама. Задатак комисије био је да изради конкретне планове о томе које материјале у страним архивима треба микрофилмовати и које стручњаке треба послати у иностранство.²² ГАС ФНРЈ и Академијски савет донели су једногласну одлуку да се приступи систематском објављивању архивске грађе за историју југословенских народа. Имајућу у виду значај једног таквог научног подухвата и тешкоће које ће се неминовно појављивати, одлучено је да се формира комисија стручњака састављена од представника југословенских академија, универзитета, института, научних друштава и главних државних архива, која би решавала сва питања око покретања једне овакве збирке историјских извора, а под надзором ГАС-а ФНРЈ и Академијског савета.²³

Резултати истраживања научних радника у страним архивима током 1952. године представљени су на Четвором заседању ГАС-а ФНРЈ одржаном у периоду од 12. до 14. фебруара 1953. године. Изложени су реферати о раду појединих научника на истраживању и микрофилмовању архивске грађе у страним архивима током 1952. године, на основу којих је закључено да су истраживачи радили са знатним успехом и да је материјал који су истражили и донели у земљу од изузетног значаја. Тим научника у саставу др Бранислав Ђурђев, Недим Филиповић, доцент Филозофског факултета у Сарајеву, Методије Соколовски, професор Филозофског факултета у Скопљу, и Душанка Шопова, асистент Фолклорног института у Скопљу, истраживао је архивску грађу у Цариградском архиву. Успели су да обраде и микрофилмују све канунаме које се односе на југословенске земље које су биле под османском влашћу, четрнаест најважнијих катастарских дефтера (пет за Србију, три за БиХ, четири за Македонију и два за Црну Гору), од којих се истичу дефтери за Смедеревски санџак из друге половине 15. века. Такође су успели да прегледају и материјале из времена Првог српског устанка и да одаберу 300 докумената за које су предвидели да се накнадно обраде и микрофилмују.²⁴ Поред Истанбула обављено је и истраживање југословенских историјских споменика у Хиландару. У предвечерје Првог светског рата и у међуратном периоду СКА је обавила снимање у Хиландару и формирала збирку копија коју је требало допунити. Професор Ђорђе Радојичић израдио је план истраживања у Хиландару, а затим је предложио да се допуни постојећа збирка, да

²² АЈ, 317–132–29; АЈ, 317–132–30

²³ АЈ, 55–37

²⁴ Јован Петровић, *Проучавање и микрофилмовање архивске грађе за историју наших народа у иностраним архивима*, Архивист, Београд 1952.

се из рукописних књига сниме сви историјски и литерарно-историјски текстови и да се формира палеографска збирка.

Ђорђе Радојичић, професор Више педагошке школе у Београду, и професор Светозар Радојичић током новембра и децембра 1952. године обавили су истраживање у Хиландару. Ђорђе Радојичић прегледао је рукописну збирку од 700 докумената и открио спис Теодосија, српског књижевника с краја 13. и почетка 14. века, односно песму посвећену Св. Симеону и Св. Сави, похвалу упућену кнезу Лазару, списе Димитрија Кантакузина из 15. века, медицинске и музичке списе, црквене песме посвећене Св. Сави, Св. Симеону, архиепископу Арсенију, краљу Милутину, краљу Стефану Дечанском и кнезу Лазару. Снимио је повељу жупана Стефана Првовенчаног, потоњег краља, две повеље цара Душана, једну повељу из 1388. године без потписа, рукописне ћириличне књиге, српске у већини. Светозар Радојичић радио је на испитивању и снимању уметничких споменика у Хиландару – фресака и икона.²⁵

457

Истим планом и програмом предвиђено је и истраживање у Аустрији, које је обавио др Душан Пантелић, дописни члан САН-а, истражујући у Бечу и Грацу током августа септембра 1952. године. Његов задатак био је да прикупи архивску грађу о Првом српском устанку из аустријске штампе, на првом месту из *Grazer Zeitung-a*, који је имао своје дописнике у Земуну, Панчеву и другим пограничним местима, као и *Wiener Zeitung-a*, *Allgemein Zeitung-a* и *Moniteur universel-a*. Предвиђено је да дописи из аустријских новина буду објављени са српским преводом као једна збирка извора о Првом српском устанку. Поред тога, др Пантелић је прикупио и податке о архивској грађи за историју Србије у 19. веку.²⁶

ГАС ФНРЈ пристао је да материјал, који је прикупљен у Цариградском архиву, публикује Оријентални институт у Сарајеву у сарадњи са Државним архивом НР Македоније, како је споразумом утврђено између ове две установе. На основу извештаја о раду у Хиландару, ГАС ФНРЈ се сложио да рад треба наставити и у 1953. години. Када је реч о публикавању овог материјала, ГАС је био сагласан да се при САН-а образује посебна комисија која ће материјал публиковати, а коју ће чинити научни радници који су радили у Хиландару – представници САН-а, Академијског савета и ГАС-а ФНРЈ. Као представник ГАС-а ФНРЈ у ову комисију ушао је Јорјо Тадић. ГАС ФНРЈ изабрао је комисију која ће приступити организовању објављивања архивске грађе за историју југословенских народа, коју је требало да чине доцент Душан Перовић, професор Васо Богданов, професор Фран Звитер, директор Државне архиве НР Босне и Херцеговине Војислав Богичевић, доцент Љубен Лапе и председник Научног друштва НР Црне Горе Јагош Јовановић.²⁷ Целокупна архивска грађа требало је да буде објављена у једној великој збирци докумената под заједничким насловом и у редакцији једне савезне комисије стручњака.

²⁵ Ђорђе Радојичић, *Старе српске повеље и рукописне књиге у Хиландару*, Архивист, Београд 1952.

²⁶ Јован Петровић, *Проучавање и микрофилмовање архивске грађе за историју наших народа у иностраним архивима*, Архивист, Београд 1952.

²⁷ *Закључци са IV заседања ГАС-а ФНРЈ одржаног у Загребу од 12. до 14. фебруара 1953. године*, Архивист, Београд 1953.

На основу мишљења стручне јавности и научних установа, комисија је требало да одреди редослед за објављивање архивске грађе и да утврди историјске догађаје, покрете, личности о којима ће се објављивати архивска грађа. Савет за науку и културу Владе ФНРЈ и Академијски савет одобрили су предложене закључке ГАС-а ФНРЈ и обезбедили неопходна материјална средства за реализацију ових предлога. ГАС ФНРЈ је Академијском савету предложио да се у план за 1953. годину, у циљу изучавања Илинденског устанка, пошаљу у Цариградске архиве и Беч истраживачи из НР Македоније да се настави истраживање у Хиландару. Такође је предложено да се Јоже Мачек пошаље у Беч и Грац ради изучавања и снимања словеначких средњовековних повеља и урбара и да се у Венецију или Беч или Париз пошаље један истраживач из НР Црне Горе. У ужи избор улазили су Славо Мијушковић, др Јевто Миловићи Андрија Лаиновић. Љубен Лапе упутио је молбу Академијском савету да као радни задатак Браниславу Ђурђевићу и Недиму Филиповићу постави микрофилмовање материјала о Илинденском устанку, будући да је њихово истраживање у Цариградском архиву планирано за фебруар 1953, а 3. августа те године била је предвиђена прослава 50 година од избијања Илинденског устанка, како стоји у молби, „једног од најкрупнијих датума македонске историје“.²⁸ Академијски савет је прихватио да се за потребе Института за националну историју у Скопљу сними грађа о Илинденском устанку која се чувала у Цариградском архиву. Секретар ГАС ФНРЈ изнео је реферат о раду на оснивању југословенских историјских семинара у Бечу, Риму и Цариграду. Будући да Државни секретаријат за иностране послове у свом буџету није предвидео средства за ову иницијативу, Председништву ГАС-а је као задатак постављено да у СИВ-у образложи потребу оснивања ових семинара и издвоји за то потребна средства.

Једна од тема Петог заседања ГАС ФНРЈ одржаног у периоду од 9. до 11. јула 1953. године био је и рад југословенских научних радника у страним архивима. Др Јорјо Тадић реферисао је о образовању посебне комисије САН-а, према предлогу ГАС-а ФНРЈ, чији је задатак био да се стара о истраживању архивских докумената и проучавању споменика културе у Хиландару. Закључак комисије био је да се архивска грађа, прикупљена у Хиландару, не може користити парцијално, већ је потребно исту издати у посебној серији.²⁹ Будући да је на Четвртог заседању ГАС ФНРЈ било речи о оснивању југословенских историјских семинара у Бечу, Риму и Цариграду, на Петом заседању реферисано је да се Државни секретаријат за иностране послове сложио са овом идејом, али да у свом буџету није имао расположивих средстава, те је стављено у задатак Председништву ГАС-а ФНРЈ да код Савезног извршног већа образложи потребу оснивања ових семинара.³⁰

Заједничка иницијатива научне установе и једног стручног архивистичког тела покренула је један од најзначајнијих и уједно најсложенијих задатака и када је реч о обнови науке и када је реч о успостављању архивске службе. Такође је утицала да се одступи од становишта ГАС-а ФНРЈ да се микрофилмовање заснива

²⁸ АЈ, 317–15–29, АЈ, 317–15–30

²⁹ *Закључци са Петог редовног заседања Главног архивског савета ФНРЈ, одржаног у Сарајеву од 9. до 11. јула 1953. године*, Архивист, Београд 1953.

³⁰ Исто

на становишту заштите архивске грађе, већ је одлучено да се заснива претежно на потребама науке, односно научноистраживачког рада и да буде тематског карактера. Најмање историјских извора било је објављено за новије доба историје југословенских народа и земаља (18–20. век), а они су били од изузетне важности за савремени живот и разумевање тадашњег историјског тренутка, као и за проучавање историјског развоја националног питања у југословенским земљама, борбе и тежње југословенских народа за националну независност и социјално ослобођење. Бројни разлози су утицали на то. Сам пројекат протицао је паралелно са изградњом архивске службе, успостављањем архивске мреже, доношењем архивских закона, прикупљањем, евидентирањем, сређивањем архивске грађе и конституисањем архивских стручних тела, чије су се функције и надлежности мењале у складу са реорганизацијом државне управе. ГАС ФНРЈ основан је као саветодавни орган и као такав није имао довољно ауторитета да се избори да архивска служба не буде периферно питање, већ да се развија сразмерно свом значају. Историографија је била у служби Партије и државе, а архивска делатност у служби историографије, јер је архивистика третирана као помоћна историјска наука и то се најбоље осликава управо на примеру овог пројекта.

Оснивањем Савеза друштава архивских радника ФНРЈ, које је преузело надлежности ГАС-а ФНРЈ, створени су услови да се архивска служба у Југославији унапреди и отпочела је друга фаза пројекта истраживања и микрофилмовања архивске грађе југословенске провенијенције у иностранству.³¹

ЗАЈЕДНИЧКИ РАД САВЕТА АКАДЕМИЈА НАУКА ФНРЈ И САВЕЗА АРХИВСКИХ РАДНИКА ФНРЈ НА ИСТРАЖИВАЊУ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ О ЈУГОСЛОВЕНСКИМ НАРОДИМА

Након реорганизације ГАС-а ФНРЈ и оснивања савезног архивистичког удружења, познатог као Савез архивских радника ФНРЈ, часопис Архивист постао је орган Савеза, а југословенски научници, који су ангажовани да истражују и микрофилмују архивску грађу у иностранству, наставили су да објављују извештаје о раду. Борђе Радојичић је у својим извештајима о истраживању у Хиландару током септембра и октобра 1953. године подсетио да је ГАС ФНРЈ током 1952. и 1953. организовао снимање архивске грађе (стarih повеља, рукописних и штампаних књига и других старина) и да је том приликом снимљена и малобројна архивска грађа о

³¹ На Четвртог заседању ГАС-а ФНРЈ (12–14. фебруар 1953) дискутовано је о његовој реорганизацији и одређена је комисија са задатком да проучи и изради нацрт нове уредбе о организацији Главног архивског савета ФНРЈ, са тенденцијом да ГАС убудуће има карактер органа управе. Комисија је ипак предложила да он буде друштвени орган и да се приступи оснивању Савезног удружења архивиста ФНРЈ, чији би извршни одбор преузео надлежности и функције ГАС-а. ГАС ФНРЈ је претворен у друштвену организацију „уско везану за архивисте који су непосредно заинтересовани за рад и развој архива и организацију архивске службе у Југославији“. Савез архивских радника ФНРЈ основан је 25. новембра 1953. и преузео је функције и надлежности ГАС-а ФНРЈ. Архив Југославије (АЈ), Савезни секретаријат за образовање и културу Владе ФНРЈ (318), фасцикла 132, јединице описа 178 и 179 (у даљем тексту АЈ, 318–132–178 и АЈ, 318–132–179)

Првом српском устанку, а посебно је истакнут материјал у којем се помињу Хази Рувим, Алекса Ненадовић и Ранко Лазаревић. Међу 8000 снимака начињених током 1952. и 1953. године за науку је био најзначајнији српски текст *Земљорадничког закона* у којем се налази један део *Савиног номоканона*.³²

У моменту када је угашен ГАС ФНРЈ, а његове функције и надлежности преузео Савез архивских радника ФНРЈ, на дневни ред су дошла нека спорна питања, отворена у време постојања овог органа, која нису решена а на неки начин су онемогућавала даљи рад на истраживању и микрофилмовању архивске грађе о југословенским народима у страним архивима. Прво спорно питање било је финансирање публикација снимљене архивске грађе. Из писма Бранислава Ђурђева упућеног Родољубу Чолаковићу, председнику Савета за науку и културу, сазнали смо за потешкоће са којима се суочавао Оријентални институт у Сарајеву у вези са штампањем зборника турских докумената *Fontes rerum turcicarum historiam slavorum meridionalium illustrantium* који се односио на читаву Југославију. Оријентални институт у Сарајеву био је спреман да, из буџета БиХ, финансира део публикације који се тицао БиХ, али је публикација садржала документа која су се, већином, односила на Србију. Реч је о дефтерима за бившу област Вука Бранковића (из 1455. године) и Браничевски субашилук (из 1467. године). Треба напоменути да су истраживачи у Цариградском архиву, поред четири дефтера за Србију и четири за БиХ, пронашли и четири дефтера за Македонију и два за Црну Гору. Стога је Ђурђев предложио да трошкове оног дела зборника који се не односе на БиХ сноси нека савезна установа, Академијски савет или ГАС ФНРЈ, односно Савез архивских радника ФНРЈ. Уследио је одговор да Академијски савет није имао средстава за финансирање дела публикације јер је сва расположива финансијска средства уложио у путовање и боравак истраживача и микрофилмовање докумената.

Друго нерешено питање тицало се предлога који је својевремено ГАС ФНРЈ упутио Академијском савету да се отворе стални историјско-архивистички семинари у иностранству, пре свега у Цариграду и Бечу. То питање остало је нерешено услед „дезивних потешкоћа“, иако је дата принципијелна сагласност. Став председника Савеза архивских радника ФНРЈ био је да би у наредном периоду иницијативу у овом правцу требало да покрену Академијски савет и историјска друштва, будући да је научна заједница била највише заинтересована за решавање овог питања. Академијски савет је сматрао да је непотребно оснивање тих семинара, већ је довољно упућивање истраживача у стране архиве. Међутим, Савез архивских радника ФНРЈ није одустајао од ове идеје која је била предмет расправе наредних заседања Академијског савета.

У иницијативу се укључио и академик Јорјо Тадић који је Академијском савету упутио писмо у којем је образложио потребу оснивања националних историјских института у иностранству. Указао је на чињеницу да је досадашњи рад југословенских историчара у иностранству био спорадичан и базирао се претежно на напорима и ентузијазму појединаца, а то није могло да задовољи потребе савремене историјске науке. Будући да историографска истраживања захтевају познавање

³² Ђорђе Радојичић, *Хиландарска грађа о Првом српском устанку*, Архивист, Београд 1954.

грађе страних архива, истраживачки рад био би олакшан уколико би се реализовала идеја о оснивању југословенских института у Риму, Бечу, Истанбулу и Будимпешти. Задатак ових института био би да систематски истражују, евидентирају и снимају архивску грађу од интереса за југословенску историју и да је ставе на располагање југословенским установама и научницима, да је објављују, да посредују између југословенских и страних научних установа, да организују састанке на којима би учествовали југословенски и страни научници и да представљају југословенску историјску науку у иностранству.

Преломни моменат који је одредио даљу судбину овог научног подухвата био је Први конгрес историчара Југославије одржан у периоду од 5. до 8. маја 1954. године у Београду. На Конгресу је покренут низ значајних научних питања и одређене су тенденције у даљем историографском раду. Упућена је критика теорији дистанце када је реч о изучавању најновије националне историје. Сугерисано је историчарима да уложи веће напоре за правилно примењивање марксистичког метода у историографији и да се више пажње обрати на писање најновије историје. Такође је упућена критика на став да се историјском грађом сматра грађа до 1918. године, а она која је настала након 1918. савременом. По мишљењу учесника Конгреса граница је требало да буде 1945. година.

Наведене критике и сугестије биле су у сврху става да се разбије тзв. реакционарно тумачење и идеолошки утицај буржоаских историчара Слободана Јовановића и Владимира Ћоровића и научно прикаже реакционарност буржоаске владавине тога доба. Намера је била да се мобилишу шире друштвене снаге (Савез историјских друштава ФНРЈ и Савез архивских радника ФНРЈ) како би се решавала ова питања. Била је јасна тенденција да се фокус преусмери на проучавање савремене историје и обраду архивске грађе 20. века, што је директно утицало на дотадашњи рад историчара на истраживању, микрофилмовању и публикавању архивске грађе југословенских народа у страним архивима ранијег периода. На Конгресу је било речи о микрофилмованој грађи у страним архивима. Предочено је да не постоји тачан преглед шта је микрофилмовано и где се налазе микрофилмови и да би било пожељно да заједничким напорима Савез историјских друштава ФНРЈ и Савез архивских радника ФНРЈ утврде општи план о томе шта ће се микрофилмовати, где ће се чувати и на какав начин ће се публиковати микрофилмована грађа.

Савез историјских друштава ФНРЈ наступио је са још једним предлогом – да се за потребе изградње социјалистичког друштва организује колективно проучавање историје 20. века и да се она уведе у универзитетску и средњошколску наставу. Полазна основа за овакву идеју била је потреба државе да младе генерације упозна са друштвеним и политичким односима у „старој“ Југославији, како би „правилно оценили историјски значај рушења капитализма и садашњег изграђивања социјалистичког друштва у нашој земљи“. Јасно је да држава није могла да финансира два паралелна истраживачка подухвата нити је било довољно научних и стручних радника који би се упоредо бавили истраживањем архивске грађе до 19. века и оне која је настала у 20. веку. Такође је јасно да је у том историјском тренутку југословенској држави било потребније истраживање и писање историје 20. века. Свакако је тај задатак био у вези са припремањем четвртог тома Историје народа Југославије.

Сличног става било је и Председништво Савеза архивских радника ФНРЈ, које је закључило да није било никаквог плана и организације у проналажењу и микрофилмовању архивске грађе из страних архива, већ је то чинила свака установа посебно и појединац за своје потребе, да се дешавало да, услед неорганизованости историчара и архивиста и некоординације рада, више научних тимова обави исти посао а микрофилмови по доласку у земљу изгубе сваки траг или постану монопол једне установе, што доводи до неекономичног трошења средстава и нерационалног коришћења архивске грађе из иностранства.³³ Чињеница да су и материјално-техничке и кадровске могућности биле ограничене додатно је утицала на услове у којима су се микрофилмови чували и на то како се поступало са њима.

Историчар и члан радног председништва Савеза архивских радника ФНРЈ Лазар Ћелап био је сличног мишљења. У свом раду „Посећивање иностраних архива у циљу коришћења и објављивања архивске грађе“ објављеном у часопису *Архивист*, поставио је питање када треба предузимати истраживања у страним архивима како би се рационалније уложила новчана средства. Указао је на чињеницу да су многи југословенски истраживачи „данима преписивали документе у иностраним архивима, а после тога се установило, да се ти исти документи, за чије је преписивање у иностранству потрошено много труда и доста девизних средстава, налазе у неким нашим архивима“.³⁴ Његово мишљење било је да истраживачи најпре прегледају архивске фондове нижих управних надлештава (жупанија, регименти, генералне команде, провидурија) који се налазе у југословенским архивима и врховних институција (министарстава, Дворске канцеларије, Дворске коморе, Дворског ратног савета), пре него што се упуте у иностране архиве ради допуне архивског материјала који се чува у југословенским архивима.

У вези са Ћелаповом критиком рада југословенских историчара на истраживању и микрофилмовању архивске грађе о југословенским народима у иностранству, треба имати у виду да су истраживања обављана у веома сложеним околностима, у време када се успостављала архивска мрежа у Југославији, оснивали републички архиви, радило на доношењу законских и подзаконских аката о архивској делатности и стручном усавршавању архивских службеника, прикупљала и евидентирала архивска грађа расута по целој југословенској територији. У периоду када није било адекватних просторија да се смести, сређује, обрађује и чува одабрани материјал, историчари ангажовани на овом задатку нису имали потпуни увид у садржај домаћих архива, па је разумљиво због чега је долазило до тога да сниме документа у страним архивима која су већ постојала у југословенским. С друге стране, Ћелапова критика настала је у тренутку кад је архивска мрежа формирана, када је основан савезни архив и донети најзначајнији правни прописи који су регулисали поступање са архивском грађом и регистратурским материјалом што је омогућило јаснији увид у југословенски архивски фонд, у време организовања посета југословенских архивиста страним архивима и њиховог активнијег учешћа на међународним архивистичким конференцијама, што им је омогућило да се бли-

³³ АЈ, 318–132–178; АЈ, 318–132–179

³⁴ Лазар Ћелап, *Посећивање иностраних архива у циљу коришћења и објављивања архивске грађе*, Архивист, Београд 1960.

же упознају са документима у вези са историјом југословенских народа. Отуда и његова констатација да су у иностранству направљени снимци докумената који су већ постојали у југословенским архивима и да би убудуће требало прво детаљно истражити архивску грађу југословенске провенијенције а потом направити план истраживања у иностраним архивима, у циљу допуне југословенског архивског фонда. На тај начин би се рационализовали трошкови финансирања овог пројекта.

Уочавањем пропуста у раду установа и научних и стручних радника ангажованих на реализацији идеје о истраживању и микрофилмовању архивске грађе о југословенским народима која се налазила у иностранству завршена је друга фаза овог пројекта.³⁵ Савез архивских радника ФНРЈ и Савез друштава историчара ФНРЈ дошли су до истог закључка – да је неопходно донети прописе који би обезбедили коришћење микрофилмоване грађе југословенске провенијенције у страним архивима под једнаким условима за све истраживаче, утврдити заједничке принципе и ставове установа ангажованих на овом пројекту, ускладити планове рада архива са потребама историјске науке у погледу проучавања и микрофилмовања архивске грађе у страним архивима, будући да оне од самог почетка нису јасно дефинисане нити усклађене и није одређено да ли ће се овој проблематици приступати са становишта архивистике или културних, научних и опште-друштвених интереса, будући да надлежности ГАС-а ФНРЈ јесу пренете на Савез али он није укинут. Његов рад је обновљен 1957. године и он се активније ангажовао у отклањању пропуста насталих током реализације пројекта. Успостављене су везе са архивским организацијама и установама у иностранству. Делегације југословенских архивиста присуствовале су међународним архивистичким конференцијама. Организована су студијска путовања у циљу упознавања садржаја фондова у страним архивима, са акцентом на архивску грађу у вези са историјом југословенских народа и земаља. Приступило се и теоријским разматрањима овог проблема. Архивски саветник и директор Архива Војводине Средоје Лалић у свом раду под називом „Истраживање и снимање архивске грађе у иностраним архивима“ указао је на потребу и значај организованог рада на истраживању и снимању архивске грађе у иностраним архивима, карактеристике дотадашњег рада на истраживању архивске грађе и могућност да се на другачији начин организује рад на истраживању и снимању.³⁶ Када је реч о потребама да се једно овакво истраживање обави, пре свега се мислило на рестаурацију и допуњавање сопствених архивских целина које су у прошлости, услед ратних дејстава, претрпеле значајне губитке. Истраживање и микрофилмовање архивске грађе у страним архивима имало је за циљ да се обнове и допуне уништене домаће архивске целине сродним документима и архивским целинама које су садржајно комплементарне са домаћим архивским целинама. Први корак у том раду био би компаративно проучавање државних установа чија је архивска грађа изгубљена и институција чија је грађа сачувана, како би се спровела делимична рестаурација. Такав приступ истраживању расветлио би социјално-економску, политичко-правну и културно-историјску прошлост југословенских народа.

³⁵ Трећа фаза пројекта везује се за коначно гашење ГАС ФНРЈ и оснивање Архивског савета Југославије 1964. године и она би требало да буде тема посебног рада.

³⁶ Средоје Лалић, *Истраживање и снимање архивске грађе у иностраним архивима*, Архивист, Београд 1974.

Лалић је у свом раду указао и на факторе који су утицали на дотадашњи рад на истраживању и микрофилмовању архивске грађе у иностранству. На првом месту спољни фактори, односно процес либерализације коришћења архивске грађе у свету и отворенији приступ страним архивима, а такође и културне и научне конвенције потписане између Југославије и страних земаља које су детаљније прецизирале питање истраживања и снимања архивске грађе у страним земљама. Од унутрашњих фактора поменуо је веће интересовање друштва за научна истраживања и већу материјалну подршку научноистраживачким установама ангажованим на проучавању и снимању архивских извора у страним земљама, што је довело до значајнијих резултата у првим послератним годинама. Нажалост, не постоје евиденције о укупном броју урађених снимака и врло је тешко доћи до података о пореклу тих снимака према земљама, архивима и архивским фондовима. Упркос томе, на основу тих истраживања и снимања, научно је обрађен низ значајних историографских тема. Као један од унутрашњих фактора навео је и ангажованост архива на пословима преузимања и сређивања архивске грађе која је утицала на то да се архиви, са великим закашњењем, укључе у тај посао. То су учинили у моменту када је већ било јасно да постоје пропусти у дотадашњем раду на истраживању и снимању. Имајући све наведено у виду, Лалић је карактер те прве фазе истраживања и снимања оценио као тематски, будући да су она била подређена обради појединих тема које су биле утврђене у програмима установа носилаца овог пројекта, јер је основни критеријум био проналажење докумената релевантних за одређене теме. Већим укључивањем архива у овај пројекат истраживања и снимања добијају комплексан карактер. За разлику од тематских истраживања, циљ комплексних истраживања је да се пронађу документа из страних архивских целина која су релевантна за попуњавање домаћих фондовских целина, независно од тема за које могу бити искоришћена. Као недостатке у дотадашњем раду на истраживању и снимању архивских извора Лалић наводи недовољну координацију истраживања и снимања између установа које су тај посао обављале, понављање истраживања и снимања истоветне архивске грађе, неуједначеност у саопштавању резултата истраживања и снимања, непрегледност појединачних и укупних резултата, неуједначеност евиденција и стручне обраде снимљене грађе што је онемогућило њено укључивање у јединствену документарну целину, неадекватно чување снимљене грађе у појединим установама што је доводило до оштећења и пропадања снимака, нерационалност у трошењу кадровских потенцијала и материјалних средстава, проблем синхронизације програма научних установа и програма архивских установа током истраживања и снимања.

Микрофилмовање и истраживање архивске грађе о југословенским народима и земљама која се чувала у страним архивима представљао је важно питање из области архивске делатности које се може посматрати из више углова. Кроз ово питање могуће је праћење организације и развоја архивске службе и архивске мреже у Југославији, као и рад на доношењу законских и подзаконских аката која су регулисала архивску службу. Такође, могуће је пратити развој институција и друштвених организација као носиоца социјалистичке изградње и како се мењала њихова улога током реорганизације државне управе. Упознали смо се са најзначајнијим именима југословенске историографије и архивистике у послератном периоду. На првом месту требало би истаћи др Бранислава Ђурђева, не умањујући улогу осталих научних и стручних радника. Њихов рад обележиле су нове тенденције у историографији, представљене на Првом конгресу историчара ФНРЈ 1954. године, што се у великој мери одразило и на саму идеју о истраживању и микрофилмовању архивске грађе југословенске провенијенције у страним архивима. Такође, кроз ову комплексну тему могуће је пратити како се архивистика од помоћне историјске науке развила у научну дисциплину и како су се архиви изборили да добију значајну друштвену улогу као носиоци културно-просветног преображаја. Ту улогу најбоље је описао Драги Миленковић у свом реферату на Првом конгресу историчара ФНРЈ: „Ја нисам присталица теорије о самодовољности архивске службе, о њеној искључивости у научно-публицистичкој делатности везаној за објављивање и коментарисање архивске грађе, али сам за то да она, као служба, не буде само сакупљач, срећивач и услуживач, већ да се развија као друштвено-научни орган који ће сваком научнику омогућити доступност те грађе, као орган који врши све припремне радње, држећи се одређених научних критеријума.“

РЕЗИМЕ

Главни архивски савет ФНРЈ, као саветодавни орган Савета за науку и културу Владе ФНРЈ, и Савет академија наука и уметности ФНРЈ покренули су иницијативу да се организује систематско истраживање и микрофилмовање архивске грађе у вези са историјом југословенских народа која се чувала у страним архивима. Представници југословенских академија наука, научних института, универзитетски професори и представници ГАС ФНРЈ разрадили су план и програм реализације овог пројекта, полазећи од научноистраживачких потреба и определили се за тематски карактер истраживања. Дати су предлози о којим догађајима, личностима и покретима из новије историје треба прикупљати архивску грађу, у које стране архиве треба упутити научне и стручне раднике и који ће истраживачи бити изабрани, у складу са њиховим областима истраживања. Нажалост, занемарено је становиште ГАС-а ФНРЈ да се микрофилмовање заснива на потребама заштите архивске грађе услед њеног уништавања и пропадања и да се југословенски архивски фонд допуни сродном грађом из страних архива, а више се водило рачуна о научноистраживачким потребама. Резултати истраживања представљени су у часопису *Архивист*, органу ГАС-а ФНРЈ, односно Савеза архивских радника ФНРЈ. Изградња архивске мреже и архивске службе, рад на доношењу законских и подзаконских аката, ограничене материјално-техничке и кадровске могућности, неорганизована координација рада историчара и архивиста, реорганизација државне управе, која је утицала и на савезне органе и организације, одразили су се и на одређене пропусте у раду научноистраживачких тимова. Ти пропусти систематски су исправљани у другој и трећој фази пројекта, које су се више базирале на теоријским разматрањима овог проблема и већем ангажовању југословенских архивиста када је реч о међународној архивској сарадњи. Међународна архивска сарадња омогућила им је да се боље упознају са садржајем фондова страних архива, нарочито када је реч о архивској грађи у вези са југословенским народима и земљама, те се у трећој, последњој фази овог пројекта више водило рачуна да та истраживања не буду само тематског, већ и комплексног карактера и да се врше са становишта допуне југословенског архивског фонда, као што је ГАС ФНРЈ првобитно и предвидео.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архивска грађа

- Архив Југославије (АЈ), Академијски савет (55)
- Архив Југославије (АЈ), Савет за науку и културу ФНРЈ (317)
- Архив Југославије (АЈ), Савезни секретаријат за образовање и културу ФНРЈ (318)
- Архив Југославије (АЈ), Савезно извршно веће (130)

Литература

- Докњић, др Бранка. *Водич кроз фондове Архива Југославије (1945–2006)*, Београд 218.
- Ђурђевић, Бранислав. *Како треба започети рад у Цариградском архиву*, Архивист, Београд 1952.
- Кораћ, Љубиша. *Организација федерације у социјалистичкој Југославији 1948–1978*, Београд 1981.
- Лалић, Средоје. *Истраживање и снимање архивске грађе у иностраним архивима*, Архивист, Београд 1974.
- Мићић, Срђан. *О проблемима истраживања југословенских стручних делегација у архивима Беча и Цариграда*, Архив, Београд 2012.
- Петровић, Јован. *Прво саветовање Главног архивског савета и његови закључци*, Архивист, Београд 1951.
- Петровић, Јован. *Проучавање и микрофилмовање архивске грађе за историју наших народа у иностраним архивима*, Архивист, Београд 1952.
- Поповић-Петковић, Радмила. *Постанак и развој архивистике у Србији и Македонији*, Београд 1972.
- Радојичић, Ђорђе. *Старе српске повеље и рукописне књиге у Хиландару*, Архивист, Београд 1952.
- Радојичић, Ђорђе. *Хиландарска грађа о Првом српском устанку*, Архивист, Београд 1954.
- Станковић, Ђорђе, Димић, Љубодраг. *Историографија под надзором II*, Београд 1996.
- Ђелап, Лазар. *Посећивање иностраних архива у циљу коришћења и објављивања архивске грађе*, Архивист, Београд 1960.
- *Закључци са Четвртог редовног заседања Главног архивског савета ФНРЈ, одржаног у Загребу од 12. до 14. фебруара 1953. године*, Архивист, Београд 1953.
- *Закључци са Петог редовног заседања Главног архивског савета ФНРЈ, одржаног у Сарајеву од 9. до 11. јула 1953. године*, Архивист, Београд 1953.

Vidosava ERAKOVIĆ

THE ROLE OF THE MAIN ARCHIVAL COUNCIL OF FPRY AND THE COUNCIL OF ACADEMIES OF SCIENCES OF FPRY IN ORGANISING RESEARCH AND MICROFILMING OF ARCHIVAL MATERIAL FOR THE HISTORY OF YUGOSLAV PEOPLES IN FOREIGN ARCHIVES

Summary

468

The Main Archival Council of FPRY, as an advisory organ of the Council of Science and Culture of FPRY's government, and the Council of Academies of Sciences and Art of FPR of Yugoslavia, have launched an initiative for organising systematic research and microfilming of archival material regarding the history of Yugoslav peoples kept in foreign archives. The representatives of Yugoslav academies of science, scientific institutes, university professors and representatives of the Main Archival Council of FPRY (MAC) made a plan and program of realisation of this project considering the needs of the scientific research and selecting a thematic character of the research. Suggestions were made for which events, persons and movements from recent history archival material need to be collected, to which foreign archives professionals should be sent and which researchers to be chosen in accordance with their area of research. Unfortunately, the MAC's opinion that microfilming should be based on the need of protection of archival material due to its destruction and deterioration and that Yugoslav archival fond should be complemented with related material from foreign archives, was disregarded, instead, greater account was taken of the scientific research. The results of the research were presented in the magazine *Arhivist (The Archivist)*, an organ of the MAC of FPRY, that is, of the Association of Archival Workers of FPRY. Building of the archival net and archival service, work on passing the laws and sub-legal acts, with limited material and technical and cadre possibilities, disorganised coordination of historians and archivists, reorganisation of the state administration which effected state organs and organisations too, had an effect on certain oversights in the work of research teams. Those oversights were corrected systemically in the second and third phase of the project which were more based on theory regarding this problem, and greater engagement of Yugoslav archivists concerning international archival cooperation. International archival cooperation enabled them to be better acquainted with the content of the fonds of foreign archives especially with regard to archival material in connection with Yugoslav peoples and countries, so in the third, the last phase of the project, greater attention was given to research not to be just thematic but of a complex character and to be performed by complementing the Yugoslav archival fond as MAC of FPRY originally conceived.